

Wnioski *de lege ferenda*, które sformułował Autor, powinny stanowić zachętę oraz praktyczne wskazania dla zwierzchników Kościołów partykularnych, aby korzystali z uprawnień powierzonych przez prawodawcę powszechnego i przyczyniali się do skutecznej realizacji demokratyzacji w Kościele – postulowanej przez Sobór Watykański II.

Recenzowana publikacja jest wartościową pozycją, służącą osobom zainteresowanym nie tylko problematyką z zakresu ustroju hierarchicznego Kościoła, lecz także zgłębiającym inne dziedziny nauki. Stanowi praktyczną pomoc dla teoretyków zajmujących się prawem kanonicznym, dla pracowników nauki i studentów wydziałów prawa kanonicznego, wydziałów teologii oraz wyższych seminariów duchownych. Monografia jest niezbędna również tym, którzy stosują prawo kanoniczne na co dzień.

Agnieszka Romanko

Doktorantka w Katedrze Kościelnego Prawa Publicznego i Konstytucyjnego
Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji KUL

Piotr Steczkowski, *Penitencjaria Apostolska (XIII-XVI w.). Powstanie, ewolucja, odnowienie*, Rzeszów: Dzieszko:com 2013, ss. 275.

Recenzowana monografia pt. *Penitencjaria Apostolska (XIII-XVI w.). Powstanie, ewolucja, odnowienie* ks. dr. hab. Piotra Steczkowskiego została wydana w Rzeszowie w 2013 r. i liczy 275 stron. Składa się ze strony tytułowej, wykazu skrótów, wstępu, pięciu rozdziałów, zakończenia, bibliografii i spisu treści. Całość opracowania zamyka streszczenie i spis treści w języku angielskim.

Tytuł monografii *Penitencjaria Apostolska (XIII-XVI w.)* z podtytułem *Powstanie, ewolucja, odnowienie* zapowiada, że Autor zamierza ukazać historię instytucji Penitencjarii Apostolskiej we wskazanym okresie czasu. Przyjęta cezura czasowa jest zrozumiała. Wiek XIII to okres powstania Penitencjarii Apostolskiej, natomiast wiek XVI wyznacza istotny moment w historii Kościoła związany z Soborem Trydenckim, podczas którego doszło do największej reformy omawianej instytucji. Wybór tematu jest więc uzasadniony, ponieważ w literaturze polskojęzycznej brakuje monografii poświęconej historii jednej z najstarszych – pod względem ciągłości istnienia i działania – dykasterii tworzących Kurię Rzymską.

Wstęp jest merytorycznie w miarę poprawny i zapoznaje czytelnika z problematyką będącą przedmiotem refleksji naukowej zakreślonej tytułem publikacji. Autor, wychodząc od konstytucji apostolskiej regulującej Kurię Rzymską *Pastor bonus*, która systematyzuje Penitencjarię Apostolską wśród trzech Trybunałów Apostolskich zauważa, że natura i kompetencje tej instytucji są ograniczone do

spraw administracyjnych, a nie sądowych, i to w zakresie wewnętrznym sakramentalnym i pozasakramentalnym. Stawia więc pytanie o przyczyny, dla których Penitencjaria Apostolska, nosząc miano trybunału, nie wykonuje jurysdykcji sądowej, lecz jest instytucją posiadającą kompetencje wyłącznie w zakresie wewnętrznym. Próba odpowiedzi na to pytanie – czytamy we Wstępie – kazała sięgnąć Autorowi do źródeł i opracowań, aby wyjaśnić genezę instytucji Penitencjarii Apostolskiej i ukazać jej rozwój. W efekcie tego Autor postawił tezę, że Penitencjaria Apostolska powstała jako instytucja wspierająca papieża w jego posłudze jednania wiernych całego Kościoła z Bogiem przez sakramentalną pokutę, a następnie – przechodząc ewolucję – uzyskała bardzo szerokie uprawnienia w zakresie zewnętrznym, aby ostatecznie ograniczyć swój zakres do posługi na *forum internum*. Weryfikacja postawionej tezy odbyła się w oparciu o funkcjonowanie Penitencjarii Apostolskiej w okresie od XIII a do XVI wieku. We Wstępie należało – czego nie uczynił P. Steczkowski – podać motywy przyjęcia wskazanej cezury czasowej. Wątkiem pobocznym podjętych badań nad historią Penitencjarii Apostolskiej – dodaje Autor – było odkrycie czynników stanowiących obciążenie i przeszkodę w prawidłowym funkcjonowaniu Penitencjarii, a także metod i sposobów stosowanych przez władzę kościelną w celu uzdrowienia sytuacji. Autor przedstawił następnie stan badań naukowych nad Penitencjarią Apostolską, charakteryzując dostępne źródła i opracowania, a także zwracając uwagę, że brakuje na ten temat opracowań monograficznych w języku polskim. Wyjaśnił również, iż w swoich badaniach posłużył się metodą kanoniczno-historyczną. Wreszcie przedstawił strukturę swojej pracy, którą podzielił na pięć rozdziałów.

Rozdział pierwszy pt. „Elementy doktryny kanonicznej istotne dla powstania Penitencjarii Apostolskiej” został pomyślany przez Autora jako wprowadzenie do genezy instytucji Penitencjarii Apostolskiej. Uwaga tego rozdziału została ukiepunkowana na trzy elementy, które – zdaniem Autora – przesądziły o powstaniu urzędu penitencjarza papieskiego, który następnie przekształcił się w instytucję Penitencjarii Apostolskiej.

Autor najpierw omówił teologię pokuty i praktykę jej stosowania od początku Kościoła do wczesnego średniowiecza, konkludując, że w końcowym stadium analizowanego okresu sakrament pokuty przybrał formę mocno zindywidualizowanej relacji między penitentem a uprawnionym kapłanem, do którego jako „sędziego sumienia” należała władza osądzania dyspozycji wewnętrznej penitenta i podjęcie decyzji o udzieleniu rozgrzeszenia bądź jego odmowie.

Następnie ks. Steczkowski zwrócił uwagę na proces centralizacji władzy kościelnej, która okrzepła zwłaszcza za pontyfikatu Innocentego III. Przyjęcie koncepcji o pełni władzy przez papieża (*plenitudo potestatis*) dało impuls do rozwoju tzw. rezerwatów papieskich, czyli spraw, które zostały wyjęte spod zwyczajnej jurysdykcji biskupów i metropolitów i zarezerwowane dla władzy papieskiej. Wśród rezerwatów papieskich były też sprawy związane z udzieleniem abszolucji za szczególnie poważne grzechy. Konieczność zwrócenia się wiernych do papieża po pokutę lub uwolnienie z kary rodziło konieczność oddelegowywania do tego celu kapłanów

wyposażonych w specjalne pozwolenia papieskie. Oni to właśnie stali się prokursorami funkcji penitencjarzy papieskich, którzy w imieniu papieża przyjmowali spowiedź przybywających do Rzymu penitentów.

Wreszcie Autor zarysował koncepcję kształtowania się *forum internum*, stwierdzając, że oddzielnie forum sumienia od forum zewnętrznego Kościoła znalazło swój wyraz w procedurze stosowanej w Penitencjarii Apostolskiej, gdzie sprawy jawne i sprawy tajne musiały być załatwiane w różnych formach.

Jakkolwiek Autor spełnił swoje zamierzenie i rozdział pierwszy należy uważać za konieczne, a także cenne wprowadzenie dla prawidłowego określenia przyczyn utworzenia instytucji Penitencjarii Apostolskiej i zrozumienia jego istoty, to wydaje się jednak, iż prezentacja rozwoju doktryny i dyscypliny kościelnej dotycząca pokuty sakramentalnej, obejmująca okres ponad tysiąca lat liczonego od początku Kościoła, przeprowadzona została zbyt pobieżnie i w oparciu przede wszystkim o opracowania. Pobieżnej też analizie zostało poddane rozróżnienie forum wewnętrznego od zewnętrznego, co miało przecież – jak sam zauważa – zasadniczy wpływ na późniejszą praktykę Penitencjarii Apostolskiej.

Po dokonaniem w rozdziale pierwszym wprowadzeniu doktrynalnym, Autor w rozdziale drugim pt. „Powstanie i organizacja Penitencjarii Apostolskiej” przedstawił proces kształtowania się Penitencjarii Apostolskiej, a następnie jej pierwotną strukturę. Zbijając opinie kanonistów, którzy twierdzili, iż początków tego procesu należy szukać już w wieku III w funkcji spowiedników wspomagających biskupów w kierowaniu praktyką pokutną danego Kościoła partykularnego, zwołaszczą wobec apostatów (tzw. *lapsi*), lub w wieku VII za pontyfikatu Benedykta II, który ustanowił do reprezentowania go w sprawach sumienia kardynała penitencjarza, stwierdził – podpierając się opinią Johana Ickx, niedawnego archiwisty Penitencjarii Apostolskiej – iż w świetle najnowszych badań historycznych dopiero na przełomie X i XI wieku, kiedy nasiliła się praktyka odsyłania przez biskupów swoich wiernych do Rzymu w celu nadania im pokuty, pojawiła się właściwa funkcja penitencjarza papieskiego, która dała początek urzędowi penitencjarza papieskiego, a następnie całej instytucji Penitencjarii Apostolskiej. Na potwierdzenie swojej tezy Autor odwołuje się do opisu angielskiego duchownego, Waltera Mapa, zawartego w *De nugis curialium* zauważając, iż pierwsza pewna wzmianka o istnieniu urzędu odpowiedzialnego za przyjmowanie spowiedzi w imieniu papieża pochodzi dopiero z 1179 r., natomiast pewność co do istnienia Penitencjarii jako instytucji papieskiej odnosi się do połowy XIII wieku, a dokładniej, do okresu pontyfikatu Aleksandra IV. Przyjęcie stanowiska, że korzeni Penitencjarii Apostolskiej należy dopatrywać się dopiero po roku 1000 jest ważnym ustaleniem badawczym. Szkoda tylko, że Autor temu zagadnieniu poświęcił jedynie dwie niepełne strony swojej monografii (s. 70-71).

Więcej uwagi poświęcił procesowi rozwoju penitencjarza papieskiego. Dokonując rozróżnienia, że do czasu całkowitego ukształtowania się i wykonywania tego zadania na sposób stały można mówić o „funkcji” penitencjarza papieskiego, a od momentu utrwalenia się jej można mówić o „urzędzie” penitencjarza, który stał się

fundamentem instytucji Penitencjarii Apostolskiej, Autor zaprezentował dosyć liczną grupę pierwszych penitencjarzy papieskich, zwracając uwagę na ich wysoką pozycję i prestiż wśród innych urzędników kurii rzymskiej. Bogata w treść jest również część rozdziału drugiego poświęcona pierwotnej strukturze Penitencjarii Apostolskiej, przeprowadzona przede wszystkim w oparciu o bullę Benedykta XII *In agro Dominico* z 8 kwietnia 1338 r., która po raz pierwszy gruntownie zreorganizowała tę instytucję. Autor obok penitencjarza większego i jego zastępców wymienia penitencjarzy mniejszych, prokuratorów, pisarzy, kanonistów, korektorów i sygillatorów, opisując szczegółowo ich kompetencje i zadania.

Rozdział trzeci pt. „Kompetencje Penitencjarii i obowiązujące procedury” to prezentacja zakresu kompetencji i procedur, które obowiązywały w Penitencjarii. Autor już na początku wyjaśnia, że w przedstawieniu zakresu spraw, którymi zajmowała się Penitencjaria, przyjął metodę systematyki, nie chronologii, i stwierdza, że papież udzielił Penitencjarii władzy do udzielania czterech typów łask: 1) udzielania abszolucji z grzechów, które bardzo poważnie naruszały normy prawa Bożego i kanonicznego, a które zostały określone przez tzw. rezerwy papieskie; 2) udzielania dyspens, zamian i zwolnień od przepisów powszechnie obowiązującego prawa; 3) wydawania różnego rodzaju licencji, tzn. zgody na podejmowanie działań odbiegających od normalnej praktyki; 4) wydawania poświadczeń i pism deklaracyjnych. Te akty łaski wydawane w imieniu papieża przez Penitencjarię odnosiły się do rygorystycznie opisanych i oddzielonych materii kanonicznych. Dokonując ich systematyzacji, Autor uporządkował i scharakteryzował je w następujących grupach spraw: *de matrimonialibus* (dyspensy w sprawach małżeńskich), *de diversis formis* (rozgrzeszenie i dyspensy z powodu naruszenia prawa, licencje), *de declaratoriis* (pisma deklaracyjne), *de defectu natalium* (dyspensy od skutków nieprawego pochodzenia), *de uberiori* (kwestie związane z otrzymaniem beneficjum), *de promotis et promovendis* (dyspensy od przeszkód i nieprawidłowości do przyjęcia i wykonywania święceń), *de confessionalibus* (pisma spowiednicze).

Po przedstawieniu bardzo szerokiego zakresu spraw, którymi zajmowała się Penitencjaria Apostolska, Autor w dalszej kolejności zaprezentował stosowane w niej procedury, wyróżniając procedurę przy załatwianiu spraw typowych oraz procedurę stosowaną wówczas, gdy efektem miały być dokumenty wydane w specyficznej formie. Bardzo mocno zwrócił przy tym uwagę na to, że kompetencje Penitencjarii od samego początku jej istnienia dotyczyły zarówno zakresu wewnętrznego, jak i zewnętrznego. Zaznaczył też, że największą rolę decydującą o jakości pracy Penitencjarii odgrywali penitencjarze mniejsi, pisarze i prokuratorzy, którzy z powodu nieuczciwości często przysparzali kłopotów, ukazując pracę Penitencjarii w niekorzystnym świetle.

Przeprowadzone w rozdziale trzecim bardzo interesujące studium budzi jednak pytanie natury metodologicznej: jaki okres aktywności Penitencjarii Apostolskiej został poddany analizie i w oparciu o jakie źródła? Kilkakrotne bowiem odwoływanie się do spraw toczących się w Penitencjarii w drugiej połowie XV w., których zestawienie sporządzili autorzy K. Salomonen i L. Schmutge (ss. 111, 113, 114,

116, 117), każe postawić pytanie, czy Autor swoją analizą objął proporcjonalnie również inne okresy działalności Penitencjarii? A jeśli tak, to dlaczego koncentruje się przede wszystkim na wspomnianej drugiej połowie wieku XV?

Do metody historycznej Autor wraca w rozdziale trzecim i czwartym, prezentując wysiłki reformatorów dążących do odnowienia instytucji Penitencjarii Apostolskiej. Punktem wyjścia jest przyjęcie tezy o dekadencji moralnej, która dotknęła cały Kościół już od drugiej połowy XIV w., nie omijając również Penitencjarii Apostolskiej. Rozdział czwarty pt. „Reformy Penitencjarii Apostolskiej” został poświęcony reformie obejmującej okres 130 lat, czyli od Soboru w Konstancji do ostatniej fazy Soboru Trydenckiego. Natomiast rozdział piąty pt. „Odnowienie Penitencjarii Apostolskiej po Soborze Trydenckim” to prezentacja działań papieży, którzy pod wpływem Soboru Trydenckiego doprowadzili do likwidacji Penitencjarii w dotychczasowym kształcie i powołania nowej, a następnie dokonali korekt we wprowadzonej restrukturyzacji tej instytucji.

Ostatnia część monografii obejmująca rozdział czwarty i piąty jest niewątpliwie interesującym i cennym wkładem Autora prezentującego polskiemu czytelnikowi chronologicznie uporządkowane dokumenty synodalne i papieskie odnoszące się do obszaru działania Penitencjarii Apostolskiej w okresie od Soboru w Konstancji (1414-1418) do pontyfikatu Grzegorza XIII (1572-1585), budzi jednak pewien niedosyt. Autor wprawdzie zwraca uwagę na ewoluującą organizację, kompetencje, funkcjonowanie i nadużycia Penitencjarii Apostolskiej oraz podejmowane próby reformowania tej instytucji, jednakże przedstawiona narracja jest bardziej sprawozdawcza niż krytyczna i syntetyczna. W narracji tej trudno odnaleźć jakąś gruntowną i pogłębioną analizę przyczyn nieprawidłowości w funkcjonowaniu Penitencjarii Apostolskiej i podejmowanych działań naprawczych. Dopiero w zakończeniach umieszczonych na końcu rozdziałów Autor systematyzuje przeprowadzoną analizę, formułując ważne wnioski. Szkoda też, że przy omawianiu reformy Penitencjarii za pontyfikatu Grzegorza XIII Autor nie wspomniał kardynała Stanisława Hozjusza, biskupa warmińskiego, który zaledwie dwa lata po Karolu Boromeuszu, któremu Autor poświęcił stosunkowo dużo miejsca, objął urząd penitencjarza większego (1573-1579).

W konkluzji rozdziału czwartego i piątego, przyczyn nieprawidłowego funkcjonowania Penitencjarii Apostolskiej Autor upatruje w rozwiązaniach systemowych i pozasystemowych. Do tych pierwszych zaliczył brak jasnego określenia zakresu i sposobu przyznawania kompetencji przez papieża kardynałowi penitencjarzowi większemu, a z jego strony regensom Penitencjarii, brak systemu kontroli i odpowiedniego nadzoru nad pracą pisarzy i prokuratorów, wprowadzenie i utrzymywanie takiego systemu wynagradzania urzędników za pracę, który uzależniał wysokość zarobków od ilości pozytywnie rozpatrzonych spraw, pokrywanie się obszarów kompetencyjnych Penitencjarii Apostolskiej z innymi instytucjami papieskimi, np. Kancelarią papieską czy Datarią, co prowadziło do konfliktu interesów. Natomiast do przyczyn pozasystemowych zaliczył przede wszystkim niskie kompetencje i słabe morale urzędników Penitencjarii (ignorancja, przekraczanie swoich

uprawnień, chciwość, korupcja, pobieranie nienależnych opłat, nieuczciwość, fałszowanie pism, zmiana stanów faktycznych w sprawach, brak dyscypliny, lekceważenie obowiązków, nadużycia obyczajowe), a także symonię i nepotyzm. Podejmowane od ponad wieku próby reformy Penitencjarii Apostolskiej najpełniejszy wymiar uzyskały za sprawą Soboru Trydenckiego. Dzięki niemu zniknęła Penitencjaria w starym kształcie i pojawiła się jako odnowiona i nowoczesna instytucja. Zdaniem Autora, przyjęta opcja „zerowa” stworzyła możliwości zatrudnienia nowych ludzi z wysokimi kwalifikacjami i o odpowiednim morale. Zniesiono też zależność pomiędzy wynagrodzeniem urzędników a liczbą rozpatrzonych spraw, wprowadzając stałą pensję, a zdecydowana większość spraw, które powierzono Penitencjarii, dotyczyła forum wewnętrznego.

Zakończenie monografii od strony konstrukcyjnej zostało napisane poprawnie i stanowi niezbędną i domykającą całość klamrę. Autor zebrał wnioski z przeprowadzonych analiz, pozytywnie weryfikując przyjętą na wstępie główną hipotezę badawczą. Podsumował także efekty pobocznych wątków badawczych. Na koniec stwierdził, że na przykładzie Penitencjarii Apostolskiej udało się wykazać istniejącą w życiu Kościoła zależność pomiędzy doktryną teologiczno-kanoniczną a jego organizacją i administracją, i zaapelował o to, aby troska o należyte funkcjonowanie wszystkich urzędów kościelnych wiązała się z troską o zachowanie prawdziwej i katolickiej doktryny. Wykaz skrótów jest poprawny i nie budzi większych zastrzeżeń. Podział bibliografii jest przejrzysty, składający się z wykazu źródeł i opracowań. W pozycjach źródłowych wprowadzono podział na źródła bliźniacze, dokumenty papieskie, dokumenty soborowe, pozostałe źródła i wydawnictwa źródłowe.

Przeprowadzone badania naukowe zostały dokonane na podstawie bogatego materiału źródłowego. Oprócz podstawowych źródeł współczesnej dyscypliny prawa kanonicznego wymienić należy źródła historyczne: *Corpus Iuris Canonici* wydania lipskiego Richtera i Fridberga, bulle papieskie z 24-tomowej kolekcji *Bullarium Romanum*, dokumenty soborowe zaczerpnięte z polskiego wydania *Dokumenty soborów powszechnych* oraz z *Enchiridionu Symbolorum* Denzingera, dokumenty Penitencjarii wydane drukiem przez E. Göllera, a także zbiór *Patrologia Latina* Migne'a. Na uwagę zasługuje też bogata literatura przedmiotu, zwłaszcza dotycząca okoliczności powstania, struktury, zakresu kompetencji i procedur obowiązujących w Penitencjarii Apostolskiej.

Recenzowaną monografię P. Steczkowskiego – pomimo niewielkich zastrzeżeń – należy ocenić bardzo wysoko, zarówno pod względem formy, jak i treści. Jej struktura jest przemyślana i uzasadniona, warsztat językowy staranny, prowadzony wywód jest logiczny i konsekwentnie zmierza do osiągnięcia wyznaczonych we Wstępie celów badawczych. Oceniana publikacja jest pierwszą monografią polskojęzyczną w przedmiotowym zakresie. Stanowi wnikliwe studium instytucji Penitencjarii Apostolskiej od jej powstania do reformy przeprowadzonej dzięki Soborowi Trydenckiemu. Autor ukazał, że instytucja Penitencjarii Apostolskiej wywodzi się z urzędu penitencjarza papieskiego, ustanowionego w XII w. dla pomocy papieżowi w szafowaniu pokuty sakramentalnej dla wiernych całego Kościoła.

O jej pierwotnym kształcie zadecydowała obowiązująca wówczas doktryna i dyscyplina pokuty, doktryna o pełni władzy papieża oraz brak jasnego rozróżnienia w wykonywaniu władzy kościelnej w zakresie zewnętrznym i w zakresie sumienia. Cennym wkładem Autora jest też ukazanie Penitencjarii Apostolskiej w perspektywie podejmowanych nad nią reform, zwłaszcza pod wpływem Soboru Trydenckiego, który w decydującym stopniu wpłynął na ukonstytuowanie się aktualnego statusu tej instytucji.

Ks. Lucjan Świto
Kierownik Katedry Prawa Kanonicznego Wydziału Teologii
Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie